

5 Is een laag pensioenbewustzijn erg?

5.1 Algemeen

Tijdens de conferentie die de Pensioencommissie heeft georganiseerd, is aan het forum en de aanwezigen de volgende stelling voorgelegd: “Pensioenbewustzijn is niet nodig, want iedereen heeft AOW en bovendien bouwen bijna alle werknemers verplicht pensioen op.”

Van de aanwezigen was 92 procent het niet met deze stelling eens. Men onderstreepte dat we in ons land weliswaar een goed pensioensysteem hebben dat in zijn algemeenheid resulteert in een goed pensioen, maar dat dit niet inhoudt dat ook elk individu automatisch op een goed pensioen kan rekenen.

Pensioenbewustzijn is nodig omdat pensioenuitkomsten onzeker zijn. Die onzekerheid kent verschillende oorzaken. Deze zijn voor een deel gelegen in de aard van pensioen als product. Voor een ander deel hangen zij samen met gebeurtenissen in het persoonlijk leven (zie kader). Pensioenbewustzijn betekent naast een algemene notie van pensioen vooral dat de betrokkenen kennis hebben van de gebeurtenissen die van invloed zijn op pensioen zodat zij een reactie daarop kunnen bepalen.

De onzekerheden van het pensioen

De pensioenuitkomst is met vele onzekerheden omgeven. Dit komt omdat pensioen een lange looptijd heeft (circa 60 jaar) en de maatschappij en de economische omstandigheden in de tijd veranderen. De economische en financiële ontwikkelingen hebben invloed op bezittingen en verplichtingen van het fonds, op de financiële situatie en op de mogelijkheid tot indexeren. De onzekerheid komt ook doordat het pensioen (en de pensioenwensen) worden beïnvloed door allerlei persoonlijke omstandigheden. Hieronder worden de onzekerheden onderscheiden in pensioengebeurtenissen en persoonlijke gebeurtenissen.

Pensioengebeurtenissen:

- Veranderingen in pensioenregelingen
- Veranderingen in economische omstandigheden (economische groei, inflatie, etc.)
- Veranderingen op de financiële markten (rente, waarde obligaties en aandelen, etc.)
- Veranderingen in de demografie
- Veranderingen in wet- en regelgeving (AOW, belasting, internationale boekhoudregels (IFRS), etc.)

Persoonlijke gebeurtenissen:

- Loopbaanpatroon
- Verandering van baan
- Voor jezelf beginnen
- Werkloosheid
- Invaliditeit
- Huwelijk
- Echtscheiding
- Overlijden (partner)

De pensioengebeurtenissen zijn meer algemeen van aard en raken groepen of alle pensioendeelnemers. Met economische en demografische onzekerheden houden pensioenuitvoerders rekening door voor hun pensioensommen verwachtingen te formuleren. In de communicatie met deelnemers en gepensioneerden gaan pensioenuitvoerders er, om het niet te ingewikkeld te maken, vaak van uit dat de huidige situatie niet verandert.

Als veranderingen zich voordoen, ook bij regelingen of wetgeving, moeten de sommen worden aangepast en moeten de deelnemers worden geïnformeerd over de veranderingen en de mogelijke gevolgen.

Met persoonlijke gebeurtenissen kunnen pensioenuitvoerders uiteraard niet van te voren rekening houden. Het is daarom van belang dat de deelnemer er zelf goed op let wat de pensioengevolgen van die gebeurtenissen zullen zijn en bedenkt (al dan niet met hulp) hoe daarmee om te gaan.

Ook pensioengebeurtenissen zullen consequenties hebben voor (de hoogte van) het pensioen, dus ook daar speelt de vraag voor de deelnemer hoe met de veranderingen om te gaan.

Bij dit alles moet bedacht worden dat het oudedagsinkomen behalve door pensioen ook bepaald wordt door spaargeld, het eigen huis, ander vermogen en andere inkomsten. Of het oudedagsinkomen genoeg is, wordt behalve door noodzakelijke uitgaven ook bepaald door het gewenste uitgavenpatroon.

Bij de gevolgen van een laag pensioenbewustzijn moet onderscheid gemaakt worden tussen werknemers en zelfstandigen. Werknemers nemen bijna allemaal via de arbeids-overeenkomst verplicht deel aan een collectief aanvullend pensioen. Voor zelfstandigen ligt de situatie duidelijk anders. Bij hen is naast de AOW geen sprake van een verplichte deelname. Zij worden geacht zelf voorzieningen te treffen voor de oude dag.

In het onderstaande wordt eerst ingegaan op het aanvullend pensioen van werknemers. Daarna komt de pensioenpositie van zelfstandigen aan de orde. Tot slot worden enkele aspecten van onwetendheid over de AOW aangestipt.

5.2 Werknemers

Collectief pensioen

In Nederland bouwt ruim 90 procent van de werknemers een collectief aanvullend pensioen op via de werkgever. Het is dus niet zo dat een gering pensioenbewustzijn leidt tot het niet of nauwelijks opbouwen van pensioen door werknemers, een situatie die zich in een aantal andere landen wel voordoet.

Maar het pensioen dat men uiteindelijk krijgt, wordt in belangrijke mate bepaald door de geschiedenis van het individu. Daar komt bij dat de vroeger niet ongewone situatie van een eindlooppensioen (70 procent laatste salaris), één kostwinner en een lange carrière bij een en dezelfde werkgever zich nauwelijks meer voordoet, dat veel pensioenregelingen in de afgelopen periode zijn gewijzigd en er ook meer keuzemogelijkheden binnen pensioenregelingen zijn gekomen. Onbekendheid met de regeling kan daarom, meer dan in het verleden, tot ongewenste uitkomsten leiden of tot teleurstelling over het resultaat.

Het ouderdomspensioen is geen 70 procent

Een nog breed levende gedachte is dat het pensioen 70 procent van het laatst verdiende loon is. In de panelbijeenkomsten is deze hardnekkige maar onjuiste fictie een belangrijke oorzaak genoemd van het lage pensioenbewustzijn vanuit de gedachte dat alles toch goed geregeld is. Het percentage deelnemers echter dat 70 procent van het laatste loon als pensioen ontvangt was en is zeer klein.

In de meeste gevallen komt het pensioen (veel) lager uit dan de ‘70 procent van het laatste loon’ die veel mensen in gedachte hebben. Redenen hiervoor zijn het wisselen van werkgever, het missen van opbouwjaren (een aantal jaren niet of parttime gewerkt), carrière-sprongen, de middelloonsystematiek met voorwaardelijke indexering, het mislopen of achterblijven van de indexatie van de pensioenaanspraken (of van de pensioenuitkering)¹, echtscheiding, de geïndividualiseerde AOW (die veelal zal afwijken van de bij de pensioenopbouw gehanteerde franchise, mede in combinatie met de groei van het aantal tweeverdieners) en de omzetting van ouderdomspensioen in nabestaandenpensioen (zie hierna).

Tijdigheid

Kennis van pensioen maakt dat men bijvoorbeeld bij baanwisseling niet alleen op het loon of de auto let, maar ook op de pensioengevolgen. Het betekent ook dat men zich tijdig op de hoogte stelt van het verwachte pensioen en zich afvraagt of het verwachte pensioen misschien te gering zal zijn (het verwachte pensioeninkomen gerelateerd aan de verwachte financiële behoeften). Tijdig onderkennen geeft de mogelijkheid het pensioen aan te vullen via levensloop, sparen, derdepijlerproducten of anderszins. Als de reste-

1 De overgang van eindloon naar middelloon met voorwaardelijke indexering impliceert dat de deelnemer een groter deel van het pensioenrisico is gaan dragen. Een tegenvallende financiële situatie van het pensioenfonds heeft eerder dan bij eindloon negatieve consequenties voor de hoogte van het pensioen van de deelnemer.

rende 'spaarperiode' kort is, kan een 'pensioentekort' alleen met hoge spaarbedragen opgelost worden en het is dan de vraag of die hoge bedragen op te brengen zijn. Tijdige onderkenning maakt het mogelijk met kleinere jaarlijkse bedragen een tekort te repareren.

Nabestaandenpensioen

Ook de kennis van het nabestaanden- of partnerpensioen is beperkt. Het nabestaandenpensioen omvat de ANW en aanvullend nabestaandenpensioen. Ook hier blijkt men er van uit te gaan dat het goed geregeld is. De ANW is echter een regeling die niet in alle gevallen een uitkering geeft, terwijl de uitkering bovendien beperkt is (zie kader).

De ANW is een volksverzekering die nabestaanden voorziet van een basisuitkering. Voor deze uitkering komt de nabestaande in aanmerking die:

- jonger is dan 65 jaar
- waarvan de partner verzekerd was voor de ANW (bijna iedere inwoner van Nederland is voor de ANW verzekerd) en
- geboren is voor 1950, of
- een of meer kinderen verzorgt die jonger zijn dan 18 jaar, of
- voor minstens 45 procent arbeidsongeschikt is.

De hoogte van de ANW-uitkering is afhankelijk van het inkomen. De uitkering bedraagt maximaal 70 procent van het nettominimumloon eventueel aangevuld met een halfwezenuitkering voor een gezin met een of meer kinderen jonger dan 18 jaar.

Voor het aanvullend nabestaandenpensioen was de aanname dat het goed geregeld is, tot een aantal jaren geleden een redelijke aanname. Er was toen sprake van een tamelijk uniform nabestaandenpensioen. De laatste jaren is hier echter verandering in gekomen. Naast het traditionele nabestaandenpensioen op opbouwbasis is nabestaandenpensioen op risicobasis geïntroduceerd, terwijl daarnaast bij de opbouwpensoenen de verhouding tussen nabestaandenpensioen en ouderdompensioen is gaan verschillen tussen regelingen. Was het nabestaandenpensioen veelal 70 procent van het ouderdompensioen, nu worden verschillende percentages gehanteerd. Bij het ABP bedraagt het bijvoorbeeld 50 procent van het ouderdompensioen.

In 2006 vindt voor 36 procent van de actieve deelnemers financiering van het partnerpensioen plaats op opbouwbasis, voor 42 procent op risicobasis en voor de resterende 22 procent is sprake van een mengvorm met risicobasis voor pensioendatum en opbouwbasis na pensioendatum^a.

a DNB (2006) Het partnerpensioen is niet langer vanzelfsprekend, *Statistisch Bulletin* 2006 - september, pp. 21-25.

De pensioenconsequenties van beide financieringsvormen verschillen sterk.

Bij overlijden tijdens actieve dienst ontvangt de partner zowel bij ‘opbouw’ als bij ‘risico’ levenslang een nabestaandenpensioen.

Bij overlijden na pensionering zijn er wel verschillen. Bij een nabestaandenpensioen op opbouwbasis ontvangt de nabestaande een pensioen conform de regeling. Als het nabestaandenpensioen op risicobasis werd gefinancierd, is er bij overlijden na pensionering geen pensioen voor de partner. Als het pensioen is ingegaan wordt er immers geen pensioenpremie meer betaald en wordt er dus ook geen risicopremie betaald voor het nabestaandenpensioen.

De Pensioenwet regelt wel dat de werknemer bij ingang van het ouderdomspensioen een deel hiervan kan omzetten in partnerpensioen. De pensioenuitvoerder moet de deelnemer hiertoe een aanbod doen. Als de deelnemer niet reageert op dit aanbod moet de pensioenuitvoerder overgaan tot omruil (PW, art. 61)^a. Omzetting leidt echter tot een aanzienlijke vermindering van het ouderdomspensioen.

a Art. 62 PW maakt het mogelijk partnerpensioen (op opbouwbasis) om te zetten in ouderdomspensioen.

Ook als het dienstverband wordt beëindigd zijn er verschillen. Bij ‘risico’ stopt de premiebetaling en daarmee de aanspraak op nabestaandenpensioen. Bij ‘opbouw’ stopt weliswaar de opbouw, maar blijven bestaande aanspraken gehandhaafd. In de Pensioenwet is bepaald dat bij partnerpensioen op risicobasis de aanspraak doorloopt gedurende de WW-periode (Art. 55.5). Onder voorwaarden kan de opbouw/premiebetaling ook worden voortgezet door de Stichting FVP (nog tot 2010). Het verschil tussen financiering via risicopremie of opbouwpremie kan ook een rol spelen bij verlof. In een aantal gevallen stopt de premiebetaling bij langdurig verlof². Bij nabestaandenpensioen op risicobasis kunnen de gevolgen dan aanzienlijk zijn.

Een ander aspect van partner- of nabestaandenpensioen is dat als er sprake is van een samenlevingscontract, het partnerschap moet worden gemeld aan de pensioenuitvoerder. Als dit niet is gemeld zal de uitvoerder niet uitkeren. Uit recent onderzoek door PGGM blijkt dat maar 40 procent van de jongeren met een samenlevingscontract dit heeft gemeld aan het pensioenfonds³.

Het bovenstaande maakt duidelijk dat zeker na de recente ontwikkelingen kennis over de aard en de omvang van het nabestaandenpensioen voor deelnemers van groot belang is.

2 Onbetaald verlof tot een maximum van 18 maanden is niet van invloed op de dekking uit hoofde van het partnerpensioen, Pensioenwet art. 56. In de wet is echter niet geregeld wie (werkgever en/of werknemer) gedurende het verlof de premie voor de voortzetting moet betalen.

3 Wijs jeugd op pensioen, *Metro* 2007 - 27 september, p. 3.

De Stichting van de Arbeid over Nabestaanden- en Arbeidsongeschiktheids- pensioen

Bij de vaststelling van de Pensioenwet heeft de Tweede Kamer een motie aangenomen waarin zij stelt dat het nabestaandenpensioen en het arbeidsongeschiktheidspensioen “helaas vaak op risicobasis zijn en niet op kapitaaldekkingbasis” en overweegt “dat een uniforme dekking op kapitaalbasis wenselijk is”. De Kamer vraagt de regering “in overleg te treden met de sociale partners, bijvoorbeeld in de SER, en afspraken te maken over hoe een fatsoenlijke dekking bereikt kan worden en het resultaat van dit overleg in januari 2008 aan de Kamer aan te bieden” (Tweede Kamer, 30413, nr. 73).

De minister van SZW heeft de Stichting van de Arbeid gevraagd hoe zij aankijkt tegen de dekking van het nabestaanden- en arbeidsongeschiktheidspensioen.

Op 28 juni 2007 heeft de Stichting haar reactie aan de minister gestuurd. In deze reactie geeft de Stichting aan dat de wijze waarop het nabestaandenpensioen en het arbeidsongeschiktheidspensioen in arbeidspensioenregelingen wordt vormgegeven, tot de primaire verantwoordelijkheid van de sociale partners op decentraal niveau behoort. Verder wijst de Stichting de suggestie (uit de motie) van de hand dat met een financiering op risicobasis geen “fatsoenlijke dekking” bereikt kan worden. Ook wijst de Stichting op de geschiedenis van het nabestaandenpensioen en de rol die de discussie over de AWW en de omzetting daarvan naar de ANW daarin gespeeld heeft. Ook wijst zij op haar pensioenaanbevelingen uit 1997 en het Pensioenconvenant tussen kabinet en Stichting (1997) waarin hoge prioriteit werd toegekend aan een verlaging van de franchise en kostenbeheersing. Kostenneutraliteit was een onderdeel van het convenant. In veel regelingen is deze kostenneutraliteit gerealiseerd door de financiering van nabestaanden- of partnerpensioen te financieren op risicobasis.

De Stichting besluit met te benadrukken dat een goede voorlichting over het nabestaandenpensioen en het mogelijke verlies of wijziging van aanspraken daarop noodzakelijk is.

Over het arbeidsongeschiktheidspensioen doet de Stichting nog geen verdere uitspraak. De oorzaak hiervan is dat de Stichting geen goed beeld heeft van de aanpassingen die als gevolg van de overgang van WAO naar WIA hebben plaatsgevonden.

- Zie: www.stvda.nl (publicaties, briefadviezen).

5.3 Zelfstandigen en zzp'ers

Naar de pensioensituatie van zelfstandigen is onlangs onderzoek gedaan door het ministerie van SZW⁴. Aanleiding hiervoor was de sterke groei van het aantal zzp'ers en de zorg in de Tweede Kamer over hun pensioenpositie.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de pensioensituatie van zelfstandigen verschilt. Voor een deel is sprake van een verplichte aansluiting bij een beroepspensioenregeling⁵ of een bedrijfstakpensioenfonds (schilders, stukadoors). Op het totaal aantal zzp'ers is dit echter een relatief beperkte groep. Daarnaast kunnen zzp'ers hun pensioenopbouw bij een bedrijfstakpensioenfonds vrijwillig voortzetten (10 jaar, waarvan echter alleen de eerste 3 jaar fiscaal gefaciliteerd⁶). Verder hebben zelfstandigen/zzp'ers toegang tot de derdepijlerproducten.

In zijn notitie aan de Tweede Kamer concludeert de minister van SZW dat “zelfstandigen binnen het huidige stelsel verschillende mogelijkheden hebben tot pensioenopbouw in de tweede en derde pijler en dat om die reden nadere overheidsmaatregelen niet direct geboden zijn” (p. 10). Verder wordt geconcludeerd dat de relatief lage pensioenopbouw door zelfstandigen in de praktijk niet veroorzaakt wordt door het ontbreken van voldoende fiscale ruimte, maar door andere oorzaken. Het beperkte pensioenbewustzijn onder zelfstandigen wordt daarbij als een belangrijke oorzaak gezien.

Uit ander onderzoek blijkt dat de zzp'er op verschillende manieren het oudedaginkomen regelt⁷. Bijna de helft bouwt pensioen op via derdepijlerproducten, maar men treft ook voorzieningen via het eigen huis, de (waarde van de) onderneming, via de vroegere werkgever en door sparen. Ongeveer een kwart doet niet aan pensioenopbouw, daarvan hebben vier op de tien er geen geld voor. Van de zelfstandigen meent 60 procent dat men voldoende oudedagsvoorzieningen opbouwt, zo'n 15 procent geeft aan dat als men met pensioen gaat de financiële middelen onvoldoende zullen zijn. De rest weet niet hoe de uitkomst zal zijn.

Uit een panelonderzoek door FNV Zelfstandigen blijkt dat maar een zeer klein deel zzp'ers geen enkele aandacht besteedt aan (de opbouw van) een oudedagsvoorziening⁸. Het beeld dat zelfstandigen op diverse manieren in hun oudedagsvoorziening voorzien, wordt in dit onderzoek bevestigd. Men kiest voor lijfrente (30 procent vindt dit de beste oplossing), opbouwen van privévermogen (22 procent), opbouwen via het bedrijf (15 pro-

4 Brief van minister van SZW aan de Tweede Kamer over pensioenopbouw door zelfstandigen d.d. 7 september 2007, Tweede Kamer, vergaderjaar 2006-2007, 30 413, nr. 100.

5 Het gaat hier om de volgende beroepsgroepen: openbare apothekers, dierenartsen, fysiotherapeuten, huisartsen, medisch specialisten, verloskundigen, tandartsen en tandartspecialisten, loodsen, roeiers Rotterdamse haven, notarissen. Zie de site van de UvB (www.uvb.nl).

6 Het wegvallen van de fiscale facilitering maakt voortzetting na drie jaar onaantrekkelijk. Voor de redenen van de beperking zie: Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 30 413 en 28 294, nr. 103.

7 Onderzoek door het Verbond van Verzekeraars.

8 Zie: www.fnvzzp.nl.

cent) en blijven deelnemen aan het pensioenfonds (10 procent). Daarentegen vindt 2 procent pensioen opbouwen niet nodig (40 procent hiervan omdat men er geen geld voor heeft) en 17 procent heeft geen mening. Van de zelfstandigen geeft 20 procent aan voldoende pensioen op te bouwen via de gewenste oplossing. 80 procent bouwt geen pensioen op volgens de door hen gewenste oplossing of bouwt onvoldoende pensioen op. Van deze groep geeft driekwart aan dat zij wel meer zouden willen sparen. Een groot deel van hen blijkt echter al met al minder geld opzij te (kunnen) zetten voor pensioen dan werknemers (circa 20 procent van het brutoloon).

Bij zelfstandigen die niet verplicht deelnemen aan een collectieve pensioenregeling heeft een laag pensioenbewustzijn ingrijpendere consequenties dan bij werknemers. Zij worden immers geacht zelf voor hun pensioen te zorgen. Vanwege specifieke omstandigheden (onder andere rondom zwangerschap en bevalling) zijn de consequenties voor vrouwelijke zelfstandigen mogelijk nog groter dan voor de mannelijke zelfstandigen. Het is onduidelijk in hoeverre zelfstandigen (zzp'ers) een oudedagsvoorziening opbouwen en in hoeverre hiermee wordt voorzien in een voldoende oudedagsvoorziening.

5.4 AOW

Een gebrek aan pensioenbewustzijn komt ook voor ten aanzien van toekomstige AOW-uitkeringen. Het betreft dan de onvolledige AOW-opbouw en de 2015-maatregel. Onvolledige AOW is het gevolg van een tekort aan opbouwjaren. Een volledige AOW wordt opgebouwd door gedurende 50 jaar (tussen het 15e en 65e jaar) inwoner van Nederland te zijn. Als men een aantal jaren niet in Nederland woont of op latere leeftijd in Nederland komt wonen, is de AOW minder dan 100 procent. Met name immigranten worden geconfronteerd met een kortere opbouw en daarmee met een gedeeltelijke, onvolledige AOW-uitkering bij 65 jaar. Bij afwezigheid van andere inkomensbronnen betekent dit dat deze ouderen voor een deel van hun oudedagsvoorziening zullen zijn aangewezen op de WWB⁹.

De 2015-maatregel impliceert dat met ingang van dat jaar de toeslag op de AOW voor een jongere partner zonder inkomen komt te vervallen. Ook deze maatregel kan aanmerkelijke inkomensconsequenties hebben. Het blijkt dat van de groep personen die het eerst te maken krijgt met de afschaffing van de AOW-toeslag, 80 procent hiervan niet op de hoogte is¹⁰.

9 Zie ook SER (2000) *Advies Onvolledige AOW-opbouw*, publicatienr. 00/05, Den Haag en SER (2005) *Advies Van alle leeftijden: Een toekomstgericht ouderenbeleid op het terrein van werk, inkomen, pensioenen en zorg*, publicatienr. 05/02, Den Haag.

10 SVB (2006) *De AOW*, Amstelveen, Sociale Verzekeringsbank, p. 332.